

УДК: 39: 573.2 (575.2) (04)

Абдиева А.М., Рысбаева Ж.Т., Назирова К.Б

**КЫРГЫЗДАРДЫН ӨСҮМДҮКТӨРДҮ КААДА-САЛТ
ЖАНА ЖӨРӨЛГӨЛӨРДӨ ПАЙДАЛАНУУСУ
(Фергана өрөөнүнүн түштүк-батыш чөлкөмүнүн талаа
материалдарынын негизинде, XIX кылымдын аягы - XX кылымдын башы)**

Абдиева А.М., Рысбаева Ж.Т., Назирова К.Б.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАСТЕНИЙ КЫРГЫЗАМИ В ОБРЯДАХ, ТРАДИЦИЯХ И РИТУАЛАХ
(на основе полевых материалов юго-западного региона
Ферганской долины, конец XIX-начало XX века)**

Abdieva A.M., Rysbaeva Zh.T., Nazirova K.B.

**THE USE OF PLANTS BY KYRGYZ IN RITUALS, TRADITIONS AND RITUALS
(based on field materials from the southwestern region of the Ferghana valley,
in the late XIX - early XX centuries)**

Аннотация. Бул макалада Фергана өрөөнүнүн түштүк-батыш аймагында жашаган кыргыздардын өсүмдүктөрдү жана табигый заттарды каада-салт жана ырым-жырымдарда колдонуп келгендиги туурасында маалыматтар берилген. Өсүмдүктөрдүн түрлөрү, алардын мааниси жана колдонулушу элдик ишенимдер менен тыгыз байланышта. Кыргыздар турмуштагы түрдүү маанилүү учурларда: келинди көчүрүп келгенде, баланын бешик тойунда, маркумду акыркы сапарга узатууда жана башка жөрөлгөлөрдө өсүмдүктөрдү колдонушкан. Бул өсүмдүктөр аркылуу жакшылыкты, ден соолукту жана ырыскыны тилешкен. Арча, адырашман, буудай, пахта, эрмен, райхан, күрүч жана башка өсүмдүктөргө байланыштуу ырым-жырымдар, салттар жана жөрөлгөлөр кеңири колдонулуп, белгилүү бир максаттарды көздөгөнү баяндалат. Мисалы, бешик тойдо баланы бөлөп жатканда, куурулган буудай себилип, “буудайдай болуп өссүн” деген тилектер айтылган. Сөөк коюу салтында болсо, жалбыз, райхан, эрмен жана башка өсүмдүктөр менен бөлмөнү жагымдуу жыттандырып, маркумдун жакындарына сабыр тилешип, тырмактарын май сиңирилген пахта менен майлашкан, айлана-чөйрөнү тазалоо үчүн арча менен аласташкан, жараткандан наристе тилеп сүмөлөк кайнатышкан. Жаңы келген келинге жакшы тилек, ырыскы жана бакыт каалоо үчүн дан эгиндери буудай же күрүч чачылган. Аялдарды төрөткө даярдоо учурунда тамак-ашка байланыштуу ырымдар жана жөрөлгөлөр жасалган. Ошондой эле, бул салттар жана жөрөлгөлөр аймактагы кыргыздардын дүйнө тууралуу түшүнүгүн, табигат менен байланышын айгинелеп, адамдын жашоосун жакшыртууга, жакшылыкка багыттоо максатын көздөп аткарылган..

Негизги сөздөр: флора, арча өсүмдүгү, каада-салт, күрүч, жөрөлгөлөр, дан эгиндери, элдик ишенимдер.

Аннотация. В данной статье приводятся сведения об использовании растений и материалов в обрядах и традициях кыргызов, проживающих в юго-западной части Ферганской долины. Разнообразие растений, их значение и использование сильно влияют на народные верования. Кыргызские народы использовали растения в различных жизненных событиях, таких когда забрали невестку из родительского дома, обряд на бешик той, проводах покойного и других обрядах. Через эти растения выражаются пожелания здоровья и достатка. Обряды и традиции, связанные с растениями, такими как можжевельник, полынь, пшеница, хлопок, базилик, рис и другие, имели различные цели. Например, при совершении обряда с колыбелью насыпали жа-

реную пшеницу, произносили пожелание «пусть растёт как пшеница». Во время обряда захоронения использовались такие растения, как мята, базилик, полынь, для ароматизации помещений, а также утешения родных покойного, ногти смазывались ватой, пропитанной маслом, очищали пространство можжевельником и варили сумалек, и просили у Всевышнего ребенка. Для того, чтобы пожелать невесте счастья, достатки и удачи, насыпали пшеницу или рис. Во время подготовки женщин к родам применяли различные ритуалы и обряды, связанные с питанием. Эти традиции и обряды подтверждают связь кыргызов с природой и отражают их понимание мира, направленное на улучшение жизни человека и стремление к благополучию.

Ключевые слова: Флора, можжевельник, обычаи, рис, ритуалы, злаковые, народные верования.

Abstract. This article provides information on the use of plants and materials in the rituals and traditions of the Kyrgyz people living in the southwestern part of the Fergana Valley. The variety of plants, their meaning and use strongly influence folk beliefs. Kyrgyz peoples used plants in various life events, such as when their daughter-in-law was taken away from her parents' home, the Beshik toi ceremony, the funeral of the deceased, and other rituals. Through these plants, wishes for health and prosperity are expressed. Rituals and traditions related to plants such as juniper, wormwood, wheat, cotton, basil, rice, and others had various purposes. For example, when performing a ceremony with a cradle, fried wheat was poured in, the wish «let it grow like wheat» is pronounced. During the burial ceremony, plants such as mint, basil, wormwood were used to flavor the rooms, as well as to comfort the relatives of the deceased, the nails were smeared with cotton soaked in oil, the space was cleaned with juniper and boiled sumalak, and they asked God for a child. In order to wish the bride happiness, prosperity and good luck, wheat or rice was poured. During the preparation of women for childbirth, various rituals and rituals related to nutrition are used. These traditions and rituals confirm the Kyrgyz people's connection with nature and reflect their understanding of the world, aimed at improving human life and striving for well-being.

Keywords: Flora, juniper, customs, rice, rituals, cereals, folk beliefs.

Фергананын түштүк-батыш аймагын жердеген кыргыздар өсүмдүктөрдү рационалдык максаттарда колдонуу менен катар каада-салт, ырым-жырымдарда да кеңири колдонушкан. Аталган чөйрөдө өсүмдүктөрдү же алардын түрлөрүн пайдалануу иррационалдык мүнөздө болгон. Коомдук, табигый жүрүмдөрдүн чыныгы жана түпкү себептерин аңдап-билүүгө алсыз болгондуктан, элдер түрдүү ырым-жырымдар аркылуу тилегине жетүүгө умтулган. Бул тууралуу бизге чейин окумуштуулар жазышкан. К. Мамбеталиева аталган аймактагы кыргыздарда келинди көчүрүп барарда ал отуруучу арабага “келиндин ырыскысы мол болсун”, - деп кебек себишкенин белгилеген.

Арабанын тегиге септим кепек (кебек),

Келин айым сурасаң өтө элпек

Яр-яр [1, 93-бет].

Тоодо өскөн арча өсүмдүгү менен аластоо кеңири колдонулуп, келинди көчүрүп келишкенден кийин, үйдү арча же адырашман менен ысырыкташкан (аласташкан). Келинди бөлмөнүн төрдөгү бир бурчуна “келинибиз ийкемдүү, турмушка бышык, ка-

былы (жоош) болсун”, - деп постөккө (тери көлдөлөң, пост – тажик тилинде тери) отургузуп, “ырыскысы балант (ырыскысы мол) болсун”, - деп келиндин жоолугунун үстүнөн - башынан ылдый буудай чачышкан. Кызыбыз “айылчы” (үйдө турбаган) болуп калбасын деген мааниде келинди көчүрүп барышкан туугандары-эжелери, жеңелери куданын үйүнөн башка үйлөргө конокко барышкан эмес. Жеңелери келинди таштап кетерде отурган жеринен жылдырбай эки колтугуна бирден нанды кыстартып, көйнөгүнүн бир этегине сабы жыгач балтаны, экинчи жагына супараны коюп, “ошол үйдө отуруп - тынып кетсин”, - деген максатта “этегин бастырып” кетишкен [АТМ, 3].

Н.Л.Зеланддын эмгегинде кыргыздар жаңы туулган баланы бешикке салышат деп берилет [2, 1885]. Фергана өрөөнүнүн түштүк-батыш кыргыздарында *бешикке бөлөө* деп айтышат. Наристенин бул жарык дүйнөгө келгенине байланыштуу той беришип, нан, боорсок бышырышып, мал союлуп айылдаш, тууган-уруктарга атайын тамак берилген [3, 101-б.]. Иликтенген чөлкөмдө-

гү кыргыздар бешик тойдо да өсүмдүктөрдү пайдаланышкан. Баланын бешигин бөлмөнүн ортосуна коюшуп, өсүп-өнгөн эки байбиче (көп балалуу, эгиз балдарды төрөгөн, үлгүлүү балдарды тарбиялаган энелер) эки жагына отурушуп, ооздоруна боорсокту тиштеп алышып баланы бөлөшкөн. Андан соң бешиктин үстүнө “буудайдай болуп өнүп өссүн”, – деп куурулган буудайды себишкен. Нанды улук тутуп, кээде бала чочубашы үчүн, тынч уктасын, – деп баланын башына тооч нан, бычак коюшат. Ошондой эле, нан адамды жамандыктан коргойт деген мааниде беймаалда (шам мезгилинде, кечинде) сыртка чыкканда наристенин койнуна нан салып коюшкан [АТМ, 1].

Маркумду акыркы сапарга узатуу салтында да бир канча өсүмдүктөрдү пайдаланышкан. Алсак: күн ысык мезгилде сөөк жаткан бөлмө жыттанып кетпесин үчүн, келген кишилерге жагымдуу жыт чыгып турсун деп жалбызды, райханды (базилик), кээде эрменди же шыбакты бөлмөнүн бурчуна коюп коюшкан [АТМ, 2].

Сөөктү сууга алардан мурда казанга суу куюп, от жагылган соң ага бир ууч ак пахта (кебез) салып коюшкан. Сөөктү (өзгөчө көп жашаган аксакал кишилердин) жуугандан калган сууну жана жууганга колдонулган кол кап менен кошо “биз да ушул кишилердей өмүр кечирели”, – деген ниетте сөөк жууганга катышкандар, кээде туугандары же тажияга (жаназага) келгендер (көбүнчө аялдар) ал пахтаны атайын сурап алып кетишкен.

Тери ооруларына кабылгандарды ошол суу менен жуунтса сакайып кетет деген ишеним болгон. Ошондой эле, уйдун желини сезгенгенде ошол кебез же кол кап менен сакаят деген ишенимде ырымдап сылаган [АТМ, 1].

Эркектер сөөктү коюлуучу жайга алып кеткенден кийин, аялдар үйгө кирбей сыртта отуруп, эркектердин кабыр жайдан келишин күтүшкөн. Сөөк чыккан үйдүн келини чакага жылуу сууну куюп алып, маркумдун жакындарына - ыйлап отурган жана маркумду акыркы сапарга узатканы келишкен аялдарга – “өлгөн кишиден сууп кетишсин, көп жоктоп ыйлай беришпесин”, – деген максатта беттерине жана алакандарына суу чачышкан. Андан кийин өсүмдүк майы сиңирилген пахтаны кол манжаларынын тырмактарына сүртүп чыгышкан [АТМ, 5].

Кешик берүү жөрөлгөсү. Элибизде “Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт” жана “Жакшы ниет-жарым дөөлөт”, – деп айтылгандай, кыргыздар улуулардын батасын, алардын жолун жолдоо максатта кешигин алууга ниет кылышкан. Ата-бабалардын кешик берүү жөрөлгөсүнүн тартиби, эрежелери азыр да өз маанисин жоготпой келет. Кээде чоң аш тойлордон кешик жегизилген [3, 235-б.]. Кешик негизинен жаштарга жакшы жана аруу тилек менен улгайган, өсүп-өнгөн, аттуу-баштуу адамдар тарабынан берилген: “Жүргөн жолуңа, баскан жолуңа көлөкө түшпөсүн, Алла Таалам асырап жүрсүн, менин жашымды берсин”, – деп бата кылып, нанды же боорсокту ырымдап тиштеп берген. Кешик алган киши кешигин үйүнө алып барып, үй-бүлө мүчөлөрүнө, айрыкча, жаш балдарга ооз тийгизип, “Бизге да аксакалдын жашын берсин, ооматын берсин”, – деп ниет кылышкан. Карыялар кээде ырымдап, кешик катары өзүнүн ичип аткан тамагынан, нан, боорсокторго ооз тийип, жаш балдарга, жаштарга берген [АТМ, 6].

Алган келини же турмушка чыгарган кызы перзенттүү (балалуу) боло албай жүргөндүктөн, энеси же кайненеси жакшы ниет-тилек менен сүмөлөк атап кайнатышкан. Сүмөлөк кайнатууга тууган-уруктарды чакырышкан. Алгач арчаны түтөтүп үйлөрдү, келген меймандарды жана мал жандыктарды ысырыкташкандыгын С.М.Абрамзон өз изилдөөлөрүндө белгилейт [4, 117-б.]. “Жакшылык болсун, эгин-тегин болсун, балам көп балалуу болсун, өмүрү узун болсун”, – деп бир жыл, үч жыл, беш жыл же жети жыл - так жылы кайнатышкан. Сүмөлөктүн курамы да негизинен өсүмдүк азыктардан турган. Сүмөлөктүн алдынан өсүмдүк майына челпек бышырышкан. Аксакал кишилер тарабынан куран окулуп, челпекти сындырышып, баары ооз тийишкен. Өндүрүлгөн буудайдын четинен бычак менен кесип, даам татышкан. Өнгөн буудайды майдалап, сүзгүчтөн өткөрүп сузуп алышкан. Ага суу, ун кошулат да казанга куюлган. Андан кийин гана сүмөлөк кайнатыла башталган. Негизги азыктардан сырткары, жети даанадан жаңгак, мейиз, өрүк кошушкан. Сүмөлөк даяр болгондон кийин айыл аксакалдары жана байбичелер келишип, маркумдардын арбагына куран окуп, “Тилегиңер кабыл болсун,

мурадыңар асыл болсун, ар пенденин тилегин кудайым берсин”, - деп бата тилешкенден соң казан гана ачылып, сүмөлөктүн бетине түшкөн белгини жорушкан. Эгерде сүмөлөктүн бетине түшкөн белги баланын таманына окшош болсо “Кудай тилегиңерди кабыл этип – бала берет экен” дешкен [АТМ, 2].

Кыргыздарда боюнда бар келиндин төрөтү жеңил болсун деп кудайы атап, аялдарды чакырып, шаршемби күнү Умай энелерге ундан атала жасаган. Улгайган өсүп-өнгөн кары аялдар унду элеп баштап беришкен. Аталаны казанга салгыча көп балалуу болгон, боору бүтүн (бир никелүү) байбичелердин бирөөсү ак пахтаны (кебезди) майлап, тактанын бетине жети чырак коюшкан. Сол колуна пахтаны кармап, оң колу менен аз-аздан жулуп, жетиге бөлүп алып, эки-экиден, эң акыркысын бирөө кылып (так, жупсуз) жыгачтын үстүнө коюп, кош бойлуу аялга “Умай эне, Батма-Зуура колдосун, эсен-аман эки бөлөк болуп, кудай колдоп жарыктыкка чыгып, колу-бутун жыйып алсын, баласын этегине ороп алсын”, - деп куран окулуп, байбичелер бата кылышкан. Чырактын күйүшүнөн аялдын төрөтүнүн кандай болушун аныктоого аракет кылышкан. Отту ыйык тутуп, эгерде коюлган чырак жакшы күйсө демек, аялдын төрөтү жеңил болот деп, чырак караалжын тартып жакшы күйбөй же өчүп калса, төрөтү оор болуп же кандайдыр бир жамандыктын жышааны катары боолгошкон. “Эми-дому ушул имиш, эмчилердин колу имиш. Менин колум эмес, Умай энелердин колу, пири-пешпайымдын колу”, - деп, чырак коюу жөрөлгөсү бүткөндөн кийин гана келиндер эленген (электе эленген) унду майга кууруп, кайнатып атала жасашкан. Атала бышкан соң, келген аялдарга бир чыныдан куюп берет. Бышырылган атала эки никелүүлөргө (эки, көп турмуш кургандарга) куюлган эмес, алар өздөрү билип эле атала ичүүдөн баш тартышкан. Атала ичилип бүткөндөн кийин гана башка тамактар тартылган [АТД, 8].

Жаш баланын алты айдан бир жарым эки жашка чейинки мезгилинде чачы тегеренип жол түшкөндөй болуп өспөй калганда, көздөрүнүн каректери гылырайып (көзү кылайып) баштаган. Мындай ооруну (быжы, бижи оорусу) аталган аймактын кыргыздары “баланын башына жол түшүптүр” деп коюшкан. Оору өтүшүп кеткенде баланын

кулактарынын астына чейин жол түшкөн. Бул оорудан айыктырыш үчүн, баланын көзү гылыр болуп калбасын деп энеси атайын баласына арнап патир жасап казанга бышырган. Казан патир баланын башына кийгизгенге ыңгайлуу болгон. Айылдагы карыган аксакал адамга, болгондо да кемеге түшкөн кишиге патирди кестирген. Кайыкка чыккан киши патирди кессе эм болот деген ишеним болгон. Баткен өрөөнүнүн Кара-Булак айылынын тургундарынын айтуусунда согушка катышкандарды кемеге түшкөн, - деп бижи болгон баланын башына ар шаршемби сайын (үч шаршемби), түш оогонго чейинки убакытта патирди кестиришкен. Эмдеген адам баланын башына патирди кийгизип, эки кулагынын жанынан, эмгегинин аркасынан тегеретип кесип койгон. Шарт боюнча башына жол түшкөн наристе да, энеси да патирден ооз тийбеши керек болгон. Кесилген патир эмдеген кишиге берилген. Көбүнесе, бул оорунун алдын алуу максатта бала үч айлык болгондо эле нан же патир арнап бышырып, баланын башына кийгизип, четин ырымдап кесип коюшкан. Аны менен кошо энеси айылдагы үч айрылыш жолдун кесилишине баланы жаткырып, томолотуп алышкан. Эгерде убагында баланы ушундай салт жөрөлгөлөр менен дарылабаса, көздөрү гылыр (кылыр, кылай) болуп, чачтары түшүп өспөй калган [АТМ, 4].

Жай айларында, айрыкча асат айында (августта) жаш балдар ич өткөк оорусу менен көп ооруган. Бул айды баткендиктер, лейлектиктер “чычкак ай” дешкен. Балдарын бул касалдан (оору, кесел) жакшы кылуу (сакайтуу, айыктыруу) үчүн энеси ниет кылып челпек бышырышкан. Челпектин жасоодо унга суу, туз кошуп ийлеп, бир аз тыныктырып, майда зубалаларга (камырды майда бөлүктөргө бөлүү) бөлүп алышкан. Тактага нургуч (үбөлүк) менен жайып, баласынын оорудан айыгышын ичинен тилеп, камырды жайып алышкан. Казанга от жагып, майды кызытып, челпектерди бышырып алышып, айылдагы карыган кемпирлерге эмдетишкен. Эмчи байбичелер казан коюлуучу түпкүчтүн ортосунан үч жолу баланы өткөрүп, андан соң үч жолу өздөрүнүн аласынан өткөрүшкөн. Наристенин энеси ырымдап бышырылган челпектерди эмдеген кемпирге берип кеткен [АТМ, 5].

Бала көзүн бат-баттан ирмеп (көзүн кый-быңдата берсе) калганда парпи болуптур дешкен. Парпини дарылоодо эмчи байбичелер дуба кылып, сурпаны (супара) жазып, баланы жылаңачтап, ичиндеги унга ары-бери томолотуп алышкан. Андан соң баланын бети-башын аарчып, кайра кийимдерин кийиндирип коюшкан.

Адамдар тарабынан тамак катары желбесе да, көөнө мааниге ээ болгон бертик көмөчү болуп саналат. Оор жүк көтөргөндө, ыксыз кыймыл-аракет жасоодон белин оорутуп же белин бертинтип (мертинтип) алганда белине бертик тартышкан. Белин бертинткен киши оор жумуш жасаганга жарабай, жакшы белин көтөрө албай, түз баса албай калгандагы бейтап абалы бертик деп аталган. Бардык чарбачылык иштер адамдын кара күчү менен аткарылгандыктан, бертик оорусу эркек кишилерде көп учураган. Бертик оорусуна чалдыкканда ноокастаган кишинин жакын адамын бертик сурагандыктан. Бертик суроо жөрөлгөсүн аткарууда оорулуу кишинин жакын адамы табакка жыгач чөмүчтү салып, жети үйдү кыдырып, азык сурап келген. Бертик суроонун өзүнчө тартиби, бузууга мүмкүн болбогон эрежелери туурасында окумуштуу С. Т. Кайыпов Памир кыргыздарынын салттары чагылдырылган илимий эмгегинде баса белгилеген [5, 82-б.].

Иликтенген аймактын жергиликтүү элинин айтымында бертик жыйноого барган киши улам бир кошунасынын үйүнө барып, боюн көрсөтпөй, сүйлөбөй, табактын четине чөмүчтү уруп кожоюнду чакырат же эшиктен кирбей чөмүчтү сунат. Чөмүчтү көргөн үй ээси да (бул салтты иликтенген аймактын бардык жашоочулары жакшы билген) салт боюнча бертик сурап келген кишини карабосу керек. Кадамжайдын Айрыбаз айылындагы жашоочулардын айтымында иштин чоо-жайын түшүнгөн үй ээси сүйлөбөстөн, салттуу идишке ун, май, туз же дагы башка чийки азык салып берет. Ал эми Лейлектин Көк-Таш айылындагылардын берген маалыматы боюнча, бир чөмүч ун салып беришкен. Жети үйдөн жыйналган унду, азыктарды сууга салып камыр жууруп, бертик көмөчүн оттун коруна тегиз кылып бышырат. Ундун четинен алып, сары майга же койдун майына кууруп, атала бышырып, ысыгында оорулууга ичиришкен. Бертик көмөчү адамдар тарабынан желбегендиктен, даамы, жумшак-ка-

туулугуна карабайт. Бертик нан бышкандан кийин табын кайтарбай, бертинген оорулуунун белине тартып, кездеме менен байлап, жылуу ороп жаткырып коюшкан. Бертик көмөчтүн ысыгы тарагандан кийин оорулуу адамдын белинен чечилип алынып, итке же малга берилген [АТМ, 7].

Түштүк-Батыш Фергананын элинин каада-салтында дандын түрлөрүнө да таандык милдет артылганын көрүүгө болот. Алардын бири – келиндин этегине буудай же күрүч себүү салт-санаасы. Келинди кайын журтуна көчүрүп келгенден кийин (келин үйдүн бурчуна отургузулуп, көшөгө тартылган) энеси кызына акыл-насаатын айтып, куданын үйүнөн чыгып бара жатканда “Кыздын этегин бастырып кетейин”, - деп айтат да, кыздын бир жак этегине териден жасалган ун салынган сурпа (супара), экинчи этегине балта бастырып коет. Бул “Балтадай оор болуп, нандай ырыс-кешиктүү келин болсун” дегенди туюндурган. “Таштай оор болсун, отурган жайынан козголбосун, күрүчтөй көбөйсүн”, деп келинди отургузуп көйнөгүнүн этегин жайып коюп, белгилүү бир өлчөмдө буудайды же күрүчтү келинди айландырып, этегине сээп коюшкан, кээде башынан айлантып чубуртуп себишкен [АТМ, 7].

Лейлек аймагындагы Голбо, Коргон, Андарак, Көк-Таш, Сүлүктү жергесинде жашаган кыргыздар кызды турмушка узатарда сеп даярдаганга кошуна аялдарды жардамга чакырган. Бул салт *пахта салды* деп аталган (кызга арналган жууркан-төшөктөргө кебез салышкан). Жууркандарга, төшөккө пахта (кебез) салуу учурунда өсүп-өнгөн байбичелер “ушул кызыбыз барган жеринен баар таап, буудайдай көбөйүп жүрсүн, бай болсун, бадөөлат (дөөлөттүү) болсун, турмушу кантай ширин болсун”, деген ниетте пахтанын арасына бир ууч буудай чачышкан. Кээде кантты да салып, анан төшөктөрдү капташкан [АТМ, 1].

Ал эми Баткен жергесиндеги маалыматчылардын айтымында кыздын энеси туугандарын пахта салдыга чакырган. Көрпөгө (чоң жууркан), көрпөчөгө пахта салып бүткөндөн кийин, келиндер кызытылган казанга буудайды кызартып кууруп, ысык бойдон алып келишип “Эки жаштын мамилеси ысык болсун, издүү - куттуу болсун, балдары көп болсун” деген ниетте төшөктүн бетине себишкен. Жаш балдар төшөктүн үстүндөгү

буудайларды кочуштап алып терип жешкен. Буудайдан сырткары, кант-шириндиктерди да себишкен. Төшөккө себилген буудай жана кантты албастан каптагандар да болгон. Бирок, мындай учурда төшөктөргө чычкан тийип тешип салган [АТМ, 2].

Кадамжайдын Айрыбаз айылынан жыйналган маалыматтарга ылайык кыргыздарда айрым оорулар көз тийгенден болот деген ишеним болгон жана анын алдын алуу, көз тийсе аны сакайтуунун бир кыйла айла-амалдарын ойлоп табышкан. Анын бири, көз боорсок болгон. Эмчи-домчу энелер адамга көз тийди деген жыйынтыкка келгенден кийин ун менен очоктун күлүн аралаштырып, “Эмдегеним эм болсун, ата-бабалардын арбагы колдосун”, - деп оорулуу кишинин башынан үч жолу сол колу менен айландырып алып, камыр жууруйт да, кесип майга бышырат. Боорсокту майга салганда эгерде оорулууга көз тийген болсо, боорсок казандан чачырап кеткен. Бышырылган боорсокту ала жипке

тизип, үйдүн бурчуна илип койгон. Көз боорсок үйдү да жаман көздөн сактайт деген ишеним болгон. Жипке тизилген боорсоктор жылдар бою илинип коюлган, өзү туруп, күбүлүп жок болгончо алынган эмес. Кээде жаш балага көз тийгенде көзүгүптүр дешип, ушундай эле курамда бир ууч ун менен боорсокту сол колдун алаканына эле жасап, корго көмүп бышырып, ала жипке өткөрүп баланын мойнуна тагып койгон. Көз тийген болсо, боорсоктун кырлары жарылып кеткен. Мындай ырым-жырымдан кийин көзүккөндөр оорудан айыгат деп ишенишкен [АТМ, 9]. Көз боорсок жасоо ырымы ушундай эле таризде Баткендин Кара Булак, Лейлектин Көк Таш айылдарында да жасалган.

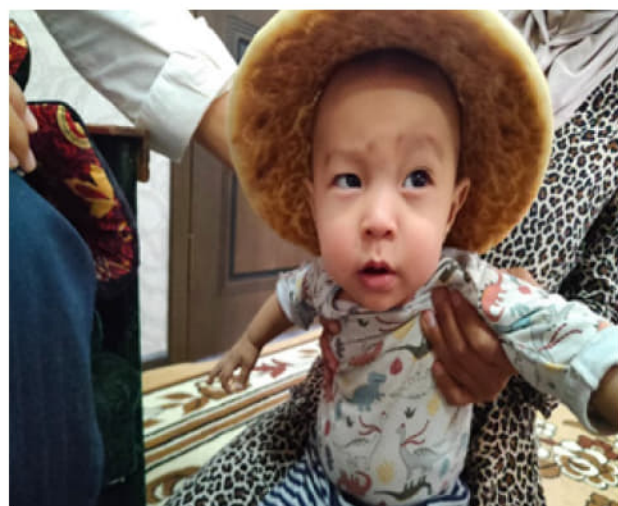
Фергана өрөөнүнүн түштүк-батыш кыргыздары Борбордук Азияда жашаган түрк жана башка элдер сыяктуу эле жашоо турмушунда жаратылыш менен таттуу мамиледе болуп, өсүмдүктөрдүн дарылык касиетин пайдаланып келишкен.

Адабияттар:

1. Мамбеталиева, К. Быт и культура шахтеров-киргизов каменноугольной промышленности Киргизии. – Фрунзе: Изд-во АН КиргССР, 1963. – 123 с.
2. Зеланд, Н. Л. Киргизы. этнолог. очерк // Зап. Зап.-Сиб. отд. Императ. географ. о-ва. – Омск, 1885. – Кн. 7, вып. 2.
3. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк / түз.: О. К. Каратаев, С. Н. Эралиев. - Бишкек: Бийиктик, 2005. – 600 б.
4. Абрамзон, С. М. Киргизы и их этногенетические и историко- культурные связи. Л.: Наука. 1971. – С.117.
5. Кайыпов, С. Памир кыргыздарынын тамактануу системасы: ритуал жана турмуш, салт жана жанылануу: этнографиялык изилдөө. – Бишкек: Бийиктик, 2011. – 193 б.

Автордун талаа материалдары

1. АТМ. Абдиева Бувухамила Турановна, Лейлек району, Самат айылы, 1952-жылы туулган, Бөксө уруусу.
2. АТМ. Акматова Айша, Баткен району, Кызыл-Жол айылы, 1946-жылы туулган, калдар уруусу.
3. АТМ. Бекеева Салима, Лейлек району, Раззаков шаары, 1952-жылы туулган, тагайберди уруусу.
4. АТМ. Жумабаева Омуриниса, Лейлек району, Кара-Камар айылы, 1956-жылы туулган, карамолдо уруусу.
5. АТМ. Маматова Гүлхан, Лейлек району, Андарак айылы, 1947-жылы туулган, алтынчы уруусу.
6. АТМ. Масеитов Икмат, Баткен району, Кара-Булак айылы, 1958-жылы туулган, кыпчак уруусу.
7. АТМ. Нажмидинова Айымсаат, Баткен шаары, 1955-жылы туулган, нойгут уруусу.
8. АТМ. Садыкова Жамал, Гордой айылы. 1967-жылы туулган, Бөксө уруусу.
9. АТМ. Жунусова Бухава, Кадамжай району, Айрыбаз айылы, 1959-жылы туулган, Сары боо уруусу.

Патир кесүү. Лейлек чөлкөмү, Самат айылы.

Көз боорсок. БатМУнун Сүлүктү гуманитардык-экономикалык институтунун “Этно Плюс” илимий изилдөө борборунун инвентары